

דף הרחבות לנושא –

יסודות ומבוא להלכות תפילה (שיעור 1)

מצוות התפילה

יחידה מספר 1

❖ מקור השימוש בפסוק "ערב ובוקר וצהריים" כבסיס לחובת שלוש תפילות ביום

כאמור, לפי גרסת רש"י (ויתכן שגם גרסת הרי"ף והרמב"ם) אין לגרוס את החלק האחרון בגמרא. פסוק זה, "ערב ובוקר וצהריים", מובא כמקור לתפילות שלוש פעמים ביום במקום אחר –

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לא עמוד א

אמר רבי חייא בר אבא: לעולם יתפלל אדם בבית שיש בו חלונות, שנאמר: וכיין פתיחן ליה וגוי'. יכול יתפלל אדם כל היום כלו - כבר מפורש על ידי דניאל: וזמנין תלתא וגוי'. יכול משבא לגולה הוחלה? - כבר נאמר: די הוא עבד מן קדמת דנא. יכול יתפלל אדם לכל רוח שירצה? - תלמוד לומר (לקבל) [נגד] ירושלם. יכול יהא כוללן בבת אחת - כבר מפורש על ידי דוד, דכתיב: ערב ובוקר וצהריים וגוי'. יכול ישמיע קולו בתפלתו? - כבר מפורש על ידי חנה, שנאמר: וקולה לא ישמע. יכול ישאל אדם צרכיו ואחר כך יתפלל? - כבר מפורש על ידי שלמה, שנאמר: לשמוע אל הרנה ואל התפלה, רנה - זו תפלה, תפלה - זו בקשה

❖ העמקה בשאלה מדוע, לפי רש"י, יש צורך בנימוק "דרחמי נינהו"

כאמור, רש"י אינו גורס את המשך הגמרא מעבר לנימוק "רחמי נינהו". כפי שעולה מדבריו (ומהערות בעלי התוספות על דבריו), רש"י סובר שאין לנשים פטור ממצוות דרבנן שהזמן גרמן. אם כך, מדוע יש צורך בנימוק "רחמי"? גם ללא ההקשר של "רחמי", לכאורה הנשים חייבות בתפילה מכיוון שאין סיבה לפטור אותן ממנה! לכאורה, כאשר חז"ל עיצבו את מצוות התפילה, בכוחם היה לפטור את הנשים ממצווה זו, אלא שהשיקול של "רחמי" הכריע לעצב את המצווה כמחייבת גם את הנשים. אך מדוע שתעלה מחשבה לפטור אותן? בשיעור הצענו שמאיתו השיקול הפוטר את הנשים מיתר מצוות עשה שהזמן גרמן, נשים ייפטרו גם ממצווה זו. יש לשים לב לכמה דברים משמעותיים ביחס להצעה זו –

בעיה אחת שיש בהצעה הזו היא שאם אכן שיקול התלות בזמן הוא שיקול שמצדיק לפטור את הנשים מן המצווה, מדוע לא לגרוס את המשך הגמרא? אכן, הפטור במקרה זה יהיה מובנה בתקנה, משיקולים של חז"ל, ולא מבוסס על העיקרון של פטור ממצוות עשה שהזמן גרמן, אך רש"י בהחלט יכול לפרש את המשך הגמרא כעיקרון המבסס את הפטור, ולא כמצוות עשה שהזמן גרמן ממש. חשוב לחדד את עוצמת הקושי – רש"י מוחק את הקטע הזה מן הגמרא, ולכן אנחנו נאלצים להוסיף שיקול שאינו מופיע בגמרא או ברש"י כדי להסביר את רש"י, כאשר האפשרות השנייה הייתה לא למחוק את הקטע הזה אלא לפרש אותו באופן שישלים את החסר בפירושו של רש"י!

נקודה שנייה היא היחס של רש"י למצוות עשה שהזמן גרמן. הרמב"ם בפירוש המשניות אומר שאכן נשים פטורות מאחוז ניכר של מצוות שהזמן גרמן, ברם ישנן מצוות עשה שהזמן גרמן רבות מהן הנשים אינן פטורות. המסקנה היא שזהו 'כלל זיכרון' (כלומר, כלל שאינו מגדיר מהות, ואף אינו מדויק. מטרתו היא לסייע לנו לזכור כיצד להכריע במקרים רבים), ולא עיקרון פסיקתי, או כלל שטבע הקב"ה בתורה ובמצוותיו. לעומת זאת, רבים מן הראשונים ראו בכלל זה כלל עקרוני.

אם רש"י אומר שיש כלל ביחס למצוות עשה מדאורייתא, שנשים פטורות מהן אם הן תלויות בזמן, ואילו מדרבנן אין כלל שכזה, עולה שלפי רש"י לא מדובר בכלל המועיל לזכרון בלבד, אלא בכלל עקרוני.

זה נכון גם בלי הסברא האחרונה ברש"י. אך לאור הסברא האחרונה, עולה תמונה מעניינת עוד יותר – חז"ל עשויים להתחשב בטעם לפטור ממצוות עשה שהזמן גרמא כדי לפטור ממצווה דרבנן שהזמן גרמא. לא יהיה מדובר בכלל העקרוני הפטור אותן, אך אם יש טעם לפטור אותן ממצוות מפתת היותן תלויות בזמן, מדוע שחז"ל לא יתחשבו בכך גם הם?
לחידוד הדברים, נביא דוגמא – כאשר ראשונים נותנים טעם עקרוני לפטור, זה מורה על כך שלשיטתם הכלל איננו כלל לזיכרון בעלמא, אלא כלל עקרוני. דוגמא מפורסמת לכך היא דברי האבודרהם –

ספר אבודרהם ברכת המצות ומשפטיהם ד"ה כל ישראל

הטעם שנפטרו הנשים מהמצוות עשה שהזמן גרמא לפי שהאשה משועבדת לבעלה לעשות צרכיו. ואם היתה מחוייבת במצוות עשה שהזמן גרמא אפשר שבשעת עשיית המצוה יצוה אותה הבעל לעשות מצותו ואם תעשה מצות הבורא ותניח מצותו אוי לה מבעלה ואם תעשה מצותו ותניח מצות הבורא אוי לה מיוצרה לפיכך פטרה הבורא ממצותיו כדי להיות לה שלום עם בעלה

טעם זה הוא טעם שרש"י (כפי שהצענו בדבריו פה) יכול להיתלות בו לבאר מדוע חז"ל התלבטו אם לפטור את הנשים ממצוות התפילה ג' פעמים ביום. אמנם ההכרעה היא שהנשים חייבות, אך אם טעם זה פטור אותן ממצוות דאורייתא שהזמן גרמא, קל וחומר שחז"ל לא יטילו עליהן מצווה שכזו! לבסוף טענת ה"רחמי" מכריעה את הכף בעניין זה, אך ההווה אמינא בהחלט חזקה.

ושב חזרת השאלה – אם כך, מדוע לא לגרוס את המשך הגמרא, כהסבר מדוע חז"ל בחרו שלא לנצל את השיקול הזה גם ביחס למצוות התפילה?

אנו למדים מכך עד כמה חשוב לרש"י הפער בין העיקרון של התורה, שנשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן, לבין השיקולים הפנים-חז"ליים להכריע אם לחייב את הנשים במצווה. אמנם חז"ל עשויים להתחשב בסברא העומדת בבסיס הפטור של התורה, אך זהו שיקול מתוך שיקולים רבים. כל תקנות חז"ל עוצבו במחשבה רחבה, וכמובן שסברא זו גם הנחתה את החלטותיהן. אך אין בכך כלל, אלא רק שיקול של חז"ל. לכן אין לנו להיכנס למחשבות חז"ל ולשאול – הרי אולי זה דומה למצוות עשה שהזמן גרמא, אולי עלה בדעתכם לפטור? אין כלל שכזה ביחס למצוות דרבנן, וחז"ל עיצבו את המצוות בדרך שמצאו לנכון. אין מקום לגמרא להעלות הווה אמינא שכזו!

האחרונים אינם עוסקים בשאלה מדוע יש צורך בשיקול של "רחמי". יתכן שזהו מפני שהדברים הקודמים פשוטים בעיניהם. הראש יוסף (בעל הפרי מגדים) הוא ממש מהבודדים שמפרש אחרת. ככל הנראה דעתו לא הייתה נוחה מהניתוח הזה. לכן הוא מציע סברא שונה –

ראש יוסף מסכת ברכות דף כ עמוד ב

נשים, סלקא דעתך דלא מצי מכוונות, וסלקא דעתך ליפטור

(יש מקום להתלבט אם כוונתו היא שלנשים בזמנו לא הייתה השכלה מספקת לכוון כראוי, או שכוונתו דומה לדברי האבודרהם – טרדות הבית מוטלות על הנשים, וקשה לפנות את הזמנים להתמקדות ראוייה בתפילה?)

❖ האם הרמב"ם גורס את נימוק הגמרא "דרחמי נינהו"?

כאמור, הרמב"ם פוסק שנשים חייבות בתפילה מפני שזו מצוות עשה שהזמן לא גרמא. אם כך, על איזו שאלה הגמרא עונה כאשר היא אומרת ש"רחמי נינהו"? המהר"ח אבולעפיה מציע פתרון שנראה לכאורה פשוט –

יצחק ירנן הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק א הלכה ב

מהר"ח אבולעפיה כתב דלא גריס רבינו בש"ס דרחמי נינהו

אך כמובן שקשה על הצעה זו –

הוא תימה, דבין רש"י בין תוספות גרסי גירסא זאת!

יש לציין שהריף אינו מצטט את הקטע הזה מהגמרא. קשה לדייק מהשמטות הריף, מכיוון שדרכו להשמיט שקלא וטריא שאיננה משפיעה על ההלכה. ברם, מפסיקתו יש מקום להוכיח שהוא אכן לא גרס את הקטע הזה בגמרא –

ר"ף מסכת ברכות דף יא עמוד ב

תפלה ומזווה וברכת המזון, דהוה ליה מצוות עשה שלא הזמן גרמא, וכל מצות עשה שלא הזמן גרמא נשים חייבות הריף אומר שהתפילה היא מצוות עשה שלא הזמן גרמא. לאור זאת, אין צורך בהצדקה של "רחמי". בהחלט יתכן שהריף כלל לא גרס את החלק הזה בגמרא. היצחק ירנן (הרב אליקים גטניו, מחשובי רבני אימיר. נפטר בשנת ה'תקנ"ה. בספריו מציין רבות את אביו, יצחק, שמסר את נפשו בכדי שבו יהיה מגדולי הדור, ועלתה בידו) מציין שלאור זאת אין הכרח שהרמב"ם גורס את "רחמי נינהו" –

ושוב ראיתי להרי"ף דלא גריס לה, ויש לצדד לדעת רבינו אי גריס לה או לא ואין כאן הכרח

מצד שני, הוא מציע הצעה כיצד הרמב"ם למד את הגמרא, על הצד שהוא גרס את "רחמי נינהו" –

ונראה דלעולם דרבינו גריס לה וכגירסת התוספות, והכי פירושו: פשיטא, מצווה דאין לה זמן היא! ומשני – כיון דכתיב וכו' נעשה כמי שיש לה זמן מדרבנן, ויש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה כדי לקיים דבריהם, שקבעו זמנים, קמ"ל, כיון דרחמי נינהו – אוקמינהו אדאורייתא, וליחייבו נשים כאנשים כדינייהו שהיא מצות עשה שלא הזמן גרמא

כלומר, אחרי שחז"ל הגדירו את זמני התפילות, היה מקום לומר שהנשים ייפטרו גם מן המצווה דאורייתא. עיצוב המצווה על ידי חז"ל עשוי להגדיר את המצווה מחדש. אמנם מן התורה זו אינה מצווה התלויה בזמן, אך לחז"ל יש כוח לעצב את המצווה באופן שיהפוך אותה למצוות עשה שהזמן גרמא. למעשה השיקול של רחמי הכריע שהעיצוב של חז"ל לא יגדיר את תוקף המצווה מחדש, אלא ישאיר אותה כמצוות עשה שאיננה תלויה בזמן.

בהרחבה בהמשך עמוד זה נעמיק בכך עוד.

❖ דברי הרב סולוביצ'יק בלשונם המקורית

Reflections of the Rav, Avraham Besdin (pages 80-81)

The views of Maimonides and Nachmanides can be reconciled. Both regarded prayer as meaningful only if it is derived from a sense of "tzara" [=distress]. They differ in their understanding of the word. Maimonides regarded daily life itself as being existentially in straits, inducing in the sensitive person feelings of despair, a brooding sense of life's meaninglessness, absurdity, lack of fulfillment. It is persistent "tzara," which exists "bekhol yom," daily. The word "tzara" connotes more than external trouble... Certainly, the Psalmist's cry, "Min hama'amakim karati Yah," "Out of my straits, I have called upon the Lord" (Tehilim 118: 5), refers to an inner, rather than an externally induced, state of constriction and oppression. Out of this sense of discomfiture prayer emerges. Offered in comfort and security, prayer is a paradox, modern methods of suburban worship and plush synagogues notwithstanding. The desire for proximity of wife and children at services comes from a need for security and comfort. Real prayer is derived from loneliness, helplessness, and a sense of dependence. Thus, while Nachmanides dealt only with surface crisis – "tzarot tzibbur," public distress, Maimonides regarded all life as a "depth crisis," a "tzarat yachid."

❖ ראיות הראשונים והאחרונים אם מצוות התפילה היא מצווה מדאורייתא, ובירור – האם לפי הרמב"ם חז"ל עיצבו את המצווה דאורייתא, או שהוסיפו לה רובד שני?

עזרא תיקן שבעל קרי לא יעסוק בדברים שבקדושה. כאשר העם לא עמד בזה, ביטלו את התקנה. המשנה (ברכות פרק ג משנה ד) דנה אם בעל קרי מתפלל, קורא קריאת שמע, ומברך ברכת המזון. מסקנת הגמרא על משנה זו (ברכות דף כא ע"א) היא שלבעל קרי מותר להרהר בקריאת שמע וברכת המזון, ואילו את התפילה הוא אפילו אינו מהרהר. מדוע?

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כא עמוד א

קריאת שמע וברכת המזון - דאורייתא, ותפלה – דרבנן

לכאורה אמירה זו מוכיחה את דברי הרמב"ן – מצוות התפילה היא חובה מדרבנן!

כסף משנה הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק א

מה שאמרו בבעל קרי שאינו מתפלל –

- א. היינו שאינו מתפלל תפלה זו, בנוסח זה, שלש פעמים ביום, אבל אומר הוא לעצמו תפלה קצרה פעם אחת ביום
- ב. אי נמי – יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה

התירוץ הראשון הוא שיש שני רבדים נפרדים לחלוטין – חובת התפילה מדאורייתא בנוסח מינימלי, וחז"ל הכתיבו נוסח ארוך ומפורט. ממילא, תקנת בעלי קריין היא שהאדם יקיים את המצווה מדאורייתא, ולא את המצווה דרבנן.

התירוץ השני אומר שלחז"ל יש כוח לתקן שאדם ימנע בשב ואל תעשה, מקיום מצווה דאורייתא. במקרה זה, חז"ל הורו להימנע מקיום מצוות התפילה.

אמנם הקושי בתירוץ הראשון ניכר, כפי שמעיר השאגת אריה –

שו"ת שאגת אריה (ישנות) סימן יד

אינו במשמע, דלא הוה ליה לגמרא לסתום אלא לפרש!

מדוע אין רמז לכך שבעל הקרי צריך להתפלל תפילה חלופית?

אך התירוץ השני מפתיע גם הוא –

שו"ת שאגת אריה (ישנות) סימן יד

מה שכתב ד"ש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה – אמת אמר, אבל גבי בעל קרי חזינן שלא רצו חכמים לעקור דבר מן התורה גביה דידיה, שהרי חייבו אותו להרהר קריאת שמע ולברך על המזון לאחריו משום דמדאורייתא הן, ואי תפלה דאורייתא, הוה ליה למימר דמהרהר בתפלה נמי

הגמרא אומרת שעל בעל הקרי להרהר את קריאת שמע ולברך ברכת המזון מכיוון שחיובן מן התורה, ואילו מצוות תפילה היא מדרבנן בלבד. ברור, אם כן, שחז"ל לא רצו לנצל את כוחם למנוע מקיום מצווה דאורייתא! אך התירוץ קשה מבחינה נוספת. לפי התירוץ השני, מה המניע של חז"ל לבטל את מצוות העשה מדאורייתא לגמרי? לכאורה חז"ל היו יכולים לקבוע שהאדם לא יאריך בהרהור בתפילה שחז"ל תיקנו, אך יעשה משהו מינימלי לקיים את המצווה המוטלת עליו מדאורייתא!?

יתכן ויש הבדל עמוק יותר בין התירוצים. בכדי להבין אותם, נציג שני מודלים של יחס בין רמה דאורייתא ודרבנן במצוות שונות.

התורה מצווה לקיים מצווה, ונתנה לחז"ל את הסמכות לקבוע כיצד המצווה צריכה להיעשות. פעמים שישנו חוסר בהירות כיצד בדיוק לקיים את המצווה, או שיש צורך לייצר דרך אחידה לקיום המצווה. אזי חז"ל מגדירים כיצד לקיים את מצוות התורה. אמנם הגדרים הללו מעוצבים על ידי חז"ל, והם דרבנניים במהותם, אך לאחר שחז"ל הגדירו כך, זו הדרך לקיים את מצוות התורה. זו – ואין בלתי. אין רמה דאורייתא ורמה דרבנן במצווה – יש רק את הדרך בה חז"ל עיצבו את מצוות התורה.

ביחס למצוות אחרות, פעמים שחז"ל מוסיפים נוסף נוסף על גבי מצוות התורה. מדין התורה חובת תרומה היא בכלשהו, וכן חיוב חלה. חז"ל מחייבים להפריש כמות מוגדרת. האדם הבוחר להפריש פחות מכך עובר על הוראת חז"ל, אך את מצוות התורה הוא קיים.

במודל הקודם אין הפרדה שכזו. האדם שאינו מקיים את הדרך בה חז"ל עיצבו את המצווה, איננו מקיים את המצווה מדאורייתא.

נעבור למצווה העומדת לפנינו –

לפי התירוץ הראשון, יש מצווה מן התורה, וחז"ל עיצבו את דרך קיומה. במידה ואין יכולת לקיים את המצווה בצורה שחז"ל הציגו, הרי שהחובה מן התורה עומדת בעינה, ועל האדם לקיים את המצווה כך. זה דומה למודל השני דלעיל.

לפי התירוץ השני, נראה שהדרך שחז"ל הכתיבו הגדירה את המצווה מחדש. מעתה, אין מצווה מדאורייתא העומדת בפני עצמה, שעל גביה יש את קביעת חז"ל. קביעת חז"ל – היא היא המצווה מדאורייתא. יחס זה

דומה למודל הראשון – המודל בו אם אין אפשרות לקיים את הדרך שהכתיבו חז"ל, הרי שאין אפשרות לקיים את דין התורה.
אם נניח שזהו המודל ביחס למצוות התפילה, דברי הכסף משנה מובנים, זו ההצדקה לבטל את מצוות התורה. אחרי שחז"ל הכתיבו את דרך התפילה, אין אופן שונה לקיום המצווה מדאורייתא.
כאמור, השאגת אריה דוחה את טענות הכסף משנה, ומכריע כדברי הרמב"ן. אך הכסף משנה חידד לנו התלבטות חשובה בשיטת הרמב"ם.
לכאורה מהמשך דברי הרמב"ם נראה שכוונתו לכיוון השני –

רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק א הלכה ד

כיון שגלו ישראל בימי נבוכדנצר הרשע נתערבו בפרס ויון ושאר האומות ונולדו להם בנים בארצות הגוים ואותן הבנים נתבלבלו שפתם והיתה שפת כל אחד ואחד מעורבת מלשונות הרבה וכיון שהיה מדבר אינו יכול לדבר כל צורכו בלשון אחת אלא בשיבוש שנאמר ובניהם חצי מדבר אשדודית וגוי ואינם מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם ומפני זה כשהיה אחד מהן מתפלל תקצר לשונו לשאול חפציו או להגיד שבח הקדוש ברוך הוא בלשון הקדש עד שיערבו עמה לשונות אחרות, וכיון שראה עזרא ובית דינו כך עמדו ותקנו להם שמנה עשרה ברכות על הסדר, שלש ראשונות שבח לה' ושלש אחרונות הודיה, ואמצעיות יש בהן שאלת כל הדברים שהן כמו אבות לכל חפצי איש ואיש ולצרכי הציבור כולן, כדי שיהיו ערוכות בפי הכל וילמדו אותן ותהיה תפלת אלו העלגים תפלה שלימה כתפלת בעלי הלשון הצחה, ומפני ענין זה תקנו כל הברכות והתפלות מסודרות בפי כל ישראל כדי שיהא ענין כל ברכה ערוך בפי העלג

מן הדברים עולה שכאשר קבעו חז"ל את הנוסח, כוונתם הייתה שהתפילה בנוסח זה תהיה הדרך היחידה לקיים את מצוות התפילה. וטעמו בצידו – מכיוון שדיבורם של האנשים עילג, אין ראוי לפנות לקב"ה בשפה שלא עברה את ביקורתם של חז"ל.

לאור זאת דברי הכסף משנה בתירוץ השני ברורים יותר – מצוות התפילה בנוסח הזה היא קיום דרבנן של המצווה, ולכן בעל קרי אינו מתפלל כך. ברם, עזרא ובית דינו בקשו למנוע את התפילה בנוסח שונה. לכן בסופו של דבר בעל הקרי אינו מתפלל כלל.

❖ דיון בדברי הרמב"ם בפירוש המשנה, וראיות אם הרמב"ם סובר שנשים חייבות בשלוש תפילות ביום או בתפילה אחת

המשנה בסוף פרק ראשון במסכת קידושין אומרת שנשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן. הרמב"ם מפרט את העניין –

פירוש המשנה לרמב"ם מסכת קידושין פרק א משנה ז

מצות עשה שלא הזמן גרמה הן המצוות שחובתן חלה בכל הזמנים כגון המזוזה והמעקה והצדקה, וכבר ידעת שכלל הוא אצלינו אין למדים מן הכללות, ואמרו כל רוצה לומר על הרוב, אבל מצות עשה שהנשים חייבות ומה שאינן חייבות בכל הקפן אין להן כלל אלא נמסרים על פה והם דברים מקובלים, הלא ידעת שאכילת מצה ליל פסח, ושמחה במועדים, והקהל, ותפלה, ומקרא מגלה, ונר חנוכה, ונר שבת, וקדוש היום, כל אלו מצות עשה שהזמן גרמה וכל אחת מהן חיובה לנשים כחיובה לאנשים

הרמב"ם אומר שתפילה היא מצוות עשה שהזמן גרמה שהנשים חייבות בה! לכאורה זה אומר שהוא מקבל את המהלך הראשון שהוצג בשיעור – חז"ל קבעו את מצוות התפילה כמצוות עשה שהזמן גרמה, והנשים חייבות בה מפני ש"רחמי ניהו!"
מצד שני, לכאורה דברים אלו סותרים את מה שפוסק הרמב"ם מפורשות!

רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק א הלכה ב

ולפיכך נשים ועבדים חייבין בתפלה לפי שהיא מצות עשה שלא הזמן גרמא

לכאורה יש סתירה בין המקורות הללו!

ניתן להציע שהתורה ציוותה להתפלל בכל זמן ובכל עת, ועל כן זו מצוות עשה שאיננה תלויה בזמן. כפי שהוצג בהרחבה הקודמת, כאשר חז"ל עיצבו את התפילות, הנוסח שהם קבעו החליף את האפשרות להתפלל בדרך הדאורייתאית (דהיינו – בנוסח שכל אחד יוצר מלבדו). יתכן שלאחר תקנה זו, גם קביעת חז"ל את זמני התפילה "השתלטה" על מצוות התפילה. אחרי קביעת זמני התפילה, התפילה הפכה למצוות עשה שהזמן גרמה.

יתכן חז משמעות הגמרא עצמה. הגמרא שואלת – פשיטא שנשים חייבות בתפילה, וכי מדוע שיהיו פטורות? תשובת הגמרא היא – מכיוון שכתוב "ערב ובבוקר וצהריים", דהיינו, מאחר וחז"ל הפכו את המצווה למצוות עשה שהזמן גרמא, יש הוה אמינא לפטור את הנשים ממצוות התורה, קמ"ל שרחמי ניהו, והיותן מצוות עשה שהזמן גרמא איננה מצדיקה את הפטור.

יש לציין שאם נבין שנשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן מתוך הצורך שהן יגדירו את מערכת השעות של עצמן, יש הגיון רב לפטור אותן ממצוות התפילה בזמנים הסדורים לכך.

אמירה זו עשויה להישמע רדיקלית, שלעיצובם של חז"ל יש כוח לשנות את גדרי החיוב של מצוות התורה. ראשית – בהחלט יש מצוות שכאלה. אך במקרה זה לכאורה החידוש שבזה קטן למדי. הרי הנפקא מינה המרכזית שבהגדרת המצווה כמצוות עשה שהזמן גרמא – איננה! הנפקא מינה המרכזית מהגדרה זו היא חיובן של הנשים, ולמעשה הנשים חייבות בתפילה!

העולה מן הדברים הוא שהדיון של הגמרא הוא בשאלה אם נשים חייבות במצוות התפילה כפי שעיצבו אותה חז"ל. לפי כיוון זה, עולה שהנשים חייבות בתפילות כתיקון חז"ל – שלוש (או שתי, כאמור) תפילות ביום. כך מוכרע בשו"ת במראה הבזק, המובא בשיעור.

❖ מניין לנו שהמלאכים יודעים את מחשבות בני האדם?

בעלי התוספות מניחים שהמלאכים יודעים את מחשבות בני האדם. מניין זאת להם?

מעדני יום טוב מסכת ברכות פרק ב סימן ב אות ו

נראה לי שזה מבואר בשני פנים:

האחד: שהיודע ברוח הקודש מכיר מה בלבו של אדם, כמו שמצינו ברבקה "ויאמר עשו בלבו" ... "ויודג לרבקה". וכן במרדכי "ויאמר המן בלבו" ... "ומרדכי ידע". וכל זה ברוח הקודש. והמתנבא על ידי מלאך גדול ממנו, כאשר ביאר במורה נבוכים (חלק ב פרק מה), אם כן כי המלאך כל שכן שיודע ומכיר מחשבות לב אדם הב' : על דעת האומרים שהשכלים הנבדלים, והם המלאכים, עלולים הם בדרך עלה ועלול, וכל עלה משגת העלול שתחתיו במדרגה, ואם העלול התחתון שבמדרגה יודעין ומשיגים אותו, כל העלולים שעליו במדרגה, כל שכן שבמחשבות לב האדם, שהוא שכל נתלה בחומר, ולדעתם הוא תחתון ממדרגת העלול העשירי שידעוהו ושיגוהו וכירוהו כל אלו העלולים שהם שכלים נפרדים ונבדלים מחומר

המעדני יום טוב מציע שני מקורות –

א. כשם שרוח הקודש נותנת מידע לבני אדם הזוכים לכך, כך המלאכים, שכל כולם מעין רוח הקודש, יודעים את מחשבות בני האדם.

ב. ביאור התירוץ השני דורש רקע מחשבתי מורכב למדי. ננסה להסביר בדרך קצרה –

מדוע איננו יודעים את מחשבתם של הסובבים אותנו? בגלל שיש אצלנו פער בין עולם הרוח והעולם הגשמי. מבחינה זו, אנו נמצאים מדרגה מתחת למלאכים, שאין להם עולם גשמי כלל. מכיוון שהם רוחניים בלבד, הרי שעולם הרוח במדרגה מתחת למדרגתם (דהיינו – מדרגת הרוח של בני האדם), חשופה בפניהם.

דרך אחרת להסתכל על זה היא – באיזה מימד אנחנו פועלים? בני האדם פועלים במימד הגשמי. גם הרוח שאנו עוסקים בה צריכה לעבור דרך ערוצים גשמיים (לדוגמא, על ידי דיבור, הנעשה בעזרת חיתוך מילים באופן גשמי והעברת גלי קול). העולם הרוחני שלנו איננו חשוף למי שעובד במימד הגשמי. המלאכים, לעומת זאת, פועלים במימד הרוחני. כשם שהעולם הגשמי חשוף לנו, כך העולם הרוחני שלנו חשוף למלאכים.

(איננו מתיימרים להבין מהם מלאכים וכיצד הם פועלים. אנו מנסים להתחקות אחרי דברי רבותינו הראשונים והאחרונים).

ברם, בסוף דבריו המעדני יום טוב מעלה קושיות על דברי התוספות –

בין כך ובין כך קשה לי, מה שאמר שלמה המלך ע"ה "אתה לבדך ידעת את לבב האדם", וכן נאמר בירמיה (פרק י"ז)
"עקוב הלב וגוי' מי ידענו אני ה' חוקר לב וגוי'
מפסוקים אלו משמע שרק הקב"ה יודע את מחשבות בני האדם, ולא המלאכים.

❖ נפקא מינה לנדריים – מקור נוסף בו הרמב"ם מתבסס על ביאור זה

משנה מסכת נדרים פרק א משנה א

כל כנויי נדרים כנדריים וחרמים כחרמים ושבועות כשבועות ונזירות כנזירות האומר לחבירו מודרני ממך מופרשני
ממך מרוחקני ממך שאיני אוכל לך שאיני טועם לך אסור מנודה אני לך רבי עקיבא היה חוכך בזה להחמיר כנדרי
רשעים נדר בניזיר ובקרבת ובשבועה כנדרי כשרים לא אמר כלום כנדבותם נדר בניזיר ובקרבת:

משנה ב

האומר לחבירו קונם קונח קונס הרי אלו כנויין לקרבן חרק חרף הרי אלו כנויים לחרם נזיק נזיח פזיח הרי אלו
כנויין לנזירו' שבותה שקוקה נדר במותא הרי אלו כנויין לשבועה:

מן המשנה עולה שמילים הקרובות ללשון נדר נחשבות לנדר אף הן. הרמב"ם תולה את זה בעלגות השפה –

רמב"ם הלכות נדרים פרק א הלכה טז

יש מקומות שאנשיהם עלגים ומפסידין את הלשון ומכנין על דבר בדבר אחר הולכין שם אחר הכנוי, כיצד כל כנויי
קרבן כקרבת, האומר הרי הן עלי קונם קונח קונו הרי אלו כנויין לקרבן, חרק חרף הרי אלו כנויין לחרם, וכן כל
כיוצא בזה הולכין אחר לשון כלל העם באותו מקום ובאותו זמן

❖ האם הרמב"ם סובר שמותר לציבור להתפלל במטבע לשון אחרת?

בשיעור למדנו שלפי הרמב"ם השפה הארמית היא בלילת השפות הקודמות, ולמעשה כולם מושפעים ממנה.
לאור זאת, בעצם אין אפשרות להתפלל אלא כדרך שתיקנו חז"ל.
אך לכאורה פסיקה זו נוגדת את דברי הגמרא. בגמרא נאמר שניתן להתפלל ביחיד בלשון הקודש (ואולי גם
בשפות נוספות שאינן עלגות, כמו הארמית), אך בציבור ניתן להתפלל בכל שפה!
הרמב"ם אינו מזכיר את ההלכה הזאת כלל.

מעשה רקח הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק א הלכה ד

עד שיערבו עמהם לשונות אחרות. אף תפילה בכל לשון כדתנן בריש פרק אלו נאמרין ופי' רש"י דף ל"ג תפילה דקתני
מתניתין בכל לשון לא צריך קרא דהא רחמי נינהו וההוא לישנא דידע לכוין לבו ליצלי ע"כ מכל מקום אין זה כבודו
של מלך ב"ה להתפלל בתערובת לשונות וק"ל.

מן הדברים עולה שאמנם מדינא מותר לציבור להתפלל בשפות אחרות, אך מאחר ויתר השפות כבר נעשו
בלולות ועלגות, ממילא לא ראוי להתפלל בהן, גם בציבור.